

ta obou knih vložit i zobecňující výklady hlavních problémů dějinného vývoje, jímž se obírá. Vycházejí pochopitelně nikoli jen z mého studia dějin Československé sociálně demokratické strany dělnické, nýbrž i z mých zkušeností historika 19. a především 20. století vůbec.¹

KAPITOLA I.

Od prvopočátků hnutí k založení strany dělníků v Rakousku (do roku 1874)

1. Počátky a rozvoj průmyslu, stav a počiny dělnictva před rokem 1848, za událostí revolučního roku 1848 a během neoabsolutismu 50. let 19. století

1.1. Prvopočátky nové společnosti

První mechanické tkalcovny zaměstnávaly zprvu jen malé procento dělníků. Za 40 roků do roku 1825 stoupl však jejich počet v našich zemích už čtyřikrát – na 50 000. Rozhodovaly však počty domácích tkalců, jež stoupaly stejně rychle – bylo jich tehdy již 2 800 000! Nebyli to však dělníci, jak si je obvykle představujeme. Sotva přežívali, izolováni a vykořisťováni systémem tzv. faktorů, jímž odevzdávali výsledky své práce. V jejich výdělcích byly obrovské rozdíly, všichni však sotva přežívali. Vyšší platy měli v manufakturách, tj. v hromadné výrobě, kde vyráběly však nikoli stroje, nýbrž lidské ruce, jen zahraniční specialisté,² zatímco domácí zaměstnanci, žijící pod vrchnostenskou správou, byli do patentu Josefa II.

1 Nazval jsem je – abych je odlišil – interludii. Nechci a nemohu skrývat, že již pasáže Prvního interludia, neboli „mezihry“, oddělené mezititulky, resp. podkapitolami, mají svá úskalí. Především jsem se potýkal při jejich formulování a stylizaci s problémem vyjádřit se jasně, srozumitelně a přitom všestranně a s vysvětlením podstaty věci, zároveň však na co nejmenší ploše – a přitom neponechat nic skutečně zásadně důležitého z celospolečenského vývoje nezodpovězeno a stranou. Jist jsem si při tom jedinou věc – že výsledek nemůže všechny čtenáře uspokojit a že budou se dále ptát. Což je však dobře, i to je mým cílem. Odpovídat na jejich otázky je však již věcí buď prací specializovaných, nebo většího rozsahu s poznámkami a odkazy na další literaturu. Snad tato slova postačí i k vysvětlení toho, že přes zmíněné poslání „interludia“ jsem mu ponechal jeho název a nepokoušel se o jiný, věcně lépe vyhovující a důraznější.

2 Jak uvádí Miloslav Volf (*Naše dělnické hnutí v minulosti*, Praha 1947, str. 29–30), plat francouzské malířky pláten obnášel (roku 1763) 6–7 zlatých, zkušený tkadlec dostával asi 3 zl., 8–11leté děti málo přes 1 zl. Údaj o malých dětech nás nesmí překvapit – hrabě Waldstein založil a provozoval např. v Bělé p. Bezdězem od téhož roku dětskou manufakturu jako polepšovnu s rádooby humanitními cíli – pracovalo se tu však 13 hodin denně za otřesných podmínek a děti si sotva „vydělyaly“ na byt a stravu.

nevolníky a po zrušení nevolnictví dále poddanými. Významné bylo jen to, že byli zpravidla vyvázáni z vojenské služby. „Pracovní řády“ manufaktur z nich dělaly svého druhu věznice, ve kterých se „provinění“ krutě trestalo. Za josefínských dob sice už fyzické tresty neexistovaly, jiné byly však na počátku 19. století obnoveny, třebaže s podstatně mírnějším trestním rejstříkem.¹

Průmyslový rozmach po pádu napoleonské kontinentální blokády přinesl velké změny – nikoli vždy k lepšímu. Císařský absolutismus byl vystřídán tzv. „čistým liberalismem“, jenž podnikatele v ničem (tj. především ne ve stupni vykořisťování) neomezoval. Navíc technický pokrok, tj. zavádění strojní velkovýroby, přinášelo ztrátu zaměstnání pro tisíce dělníků. Za 15 let tak dopadlo 350 000 (!) přadláků ve lnářství, kteří se pak pokoušeli zachránit v domácí výrobě nebo tím, že přijímali zaměstnání za jakýchkoli podmínek. Právě tehdy se začala vyskytovat v továrnách až 14–15hodinová pracovní doba.² Vyvrcholením procesu mechanizace bylo zavádění strojového tisku v kartoukách v první polovině 40. let 19. století. Z nich ty z největších existovaly v Praze. Dělníci reagovali zprvu tak, že začali bojovat proti strojům, jež jim braly práci.³ Tiskaři kartounů dokázali být však podnikatelům tvrdým protivníkem. Mezi zaměstnanci byli elitou a nezřídka přicházeli jako odborníci ze zahraničí, nebo měli z ciziny zkušenosti; disponovali také k ochraně svých zájmů mezinárodní organizací. Vedle nich bylo v každé kartounce zaměstnáno ovšem mnoho jiných pracovníků, a některé z nich si tiskař dokonce sám platil (šlo zpravidla o děti, kterým se říkalo „štrajchpuhlíci“, jak je popsal Jakub Arbes).

Dělnická Praha nebyla již tehdy zanedbatelným celkem. K roku 1844 tu existovaly čtyři **kartounky**, každá o více než 500 zaměstnancích, a několik menších.⁴ Nespokojenost v kartoukách, měnící se v zoufalství, vedla 17. června 1844

---

1 Za císařovny Marie Terezie byly trestem za opuštění práce galeje nebo poprava, jakékoli „společování“ bylo samozřejmě zločinem. Nyní nastoupily jen mírnější tresty několika dní vězení, doprovázeného 5–10 ranami holí. Josefínský řád tresty také povoloval, ale ulehčoval zaměstnávání dětí (nemějme iluzí, činil tak asi takto: chlápci byli ubytováni odděleně od dívek, každé dítě muselo mít vlastní lůžko, jednou týdně muselo být umyto a učešáno a mělo dostat čisté prádlo). Už z těchto pokynů je zřejmé, že šlo o moderní „robotárny“ v pravém smyslu toho slova.

2 Spolu s cestou do práce a z práce ponechávala dělníkovi pouze „živočišnou“ přestávku šesti hodin včetně spánku. Takové strádání vydrželi pochopitelně jen silní jedinci; úmrtí, zvláště mezi dětmi, byla zřídka vysoká. Podobné poměry se v textilních továrnách udržely někdy po desítky let (viz též První interludium).

3 Průmyslově pokročilejší Anglie si tento boj proti „perrotinám“ (tyto tiskařské stroje byly pojmenovány podle vynálezce, francouzského inženýra F. L. Perrota) odbyla již před dvaceti lety – a s krvavými následky. Světově proslul vůdce tamních dělníků N. Ludd; po něm se jeho stoupenci jmenovali luddity. Nyní „produkovaly“ perrotiny hromadně nezaměstnané ve 40. letech v Čechách, hlavně v Praze.

4 V Praze a příměstích to byly kartounky: Dormitzer (Holešovice), Epstein (Praha), Porges (Smíchov) a Porges (Praha). Největší byly ale kartounky Leitenbergerovy v Kosmonosích a Zákupech.

k zastavení práce v pěti z nich. Stávkující žádali odstranění perrotin a zvýšení mezd. Podnikatelé jejich požadavky striktně odmítali a stávkující v několika továrnách perrotiny také rozbili. Hnutí vedlo k nebyvalému jevu, totiž k veřejné dělnické demonstraci. Sešla se pod císařským letohrádkem v Královské oboře, kde měl sídlo zeměsprávce arcivévoda Štěpán. Jednat odmítl pochopitelně i on, a když se pokoušeli o týden později jednat kartounkáři na Vinohradech, byli rozprášeni policií a vojskem. Znovu se pokusili shromáždit, tentokrát dokonce v centru města, u radnice na Staroměstském náměstí. Skončilo to stejně. Zemský vojenský velitel kníže Alfred Candidus Ferdinand Windischgrätz a policie mobilizovali, dělníci však také. Utvořili vedení stávkujících a to vydalo prohlášení s požadavky: mj. přidání na platu 1 zlatý, „protože chceme 2 zl. r. m. (rakouské měny) těm dávat v který fabrice by skrze perotiny přestat měli“. Byla to naprostá novinka, vlastně šlo o první podporu v nezaměstnanosti, společně financovanou podnikateli a dělníky.¹ Hnutí (neprávem nazývané „bouře“, vždyť stupeň organizovanosti akce byl obdivuhodně vysoký) bylo potlačeno, 535 dělníků bylo zatčeno a potrestáno vězením, opět se rozjela výroba, zprvu však bez perrotin, na kterých podle pokynu stávkového vedení odmítali tiskaři pracovat. Stávkující byli podpořeni, to byla též novinka, solidárními sbírkami i akcemi kartounkářů z Liberce a okolí, České Lípy a odjinud.²

Ještě v srpnu toho roku byly perrotiny však znovu spuštěny. Nic nepomohlo, že pražské události měly ohlas i za hranicemi. Pravda, úřady i podnikatelé připravili a začali provádět jednotná opatření, jež měla zabránit i protidělnickým excesům některých továrníků, a varovně se ozval i zeměsprávce.³ Byly zaváděny nové továrenské řády, samozřejmě bez jediného pokusu připravovat je se zaměstnanci. Některá opatření vycházela dělnictvu vstříc, neboť nepokoji trpěli svým způsobem i zaměstnavatelé. Např. měla mezi majitelem a každým dělníkem být uzavřena řádná námezdní smlouva (týkalo se to samozřejmě jen tiskařské elity).

Zjitřená atmosféra se přelila také do místa tehdy nejdůležitější stavby želez-

---

1 Oslovení této, může se zdát naivní, proklamace znělo pateticky (včetně onoho onikání): „Páni kamarádi k vědomosti jim dáváme...“ Připomínáme ho proto, že je prvním oslovením druhů, stojících solidárně v akci proti zaměstnavatelům (cit. dle Dr. Zdeněk Tobolka, *Textiláci, první průkopníci dělnického hnutí v Čechách*, Praha 1950, str. 47–48).

2 V Čechách pracovalo v této době na 80 přádelen bavlny s téměř 8 000 dělníky. Továrny, jež látky potiskovaly a výrobu finalizovaly (zvané kartounky), byly zakládány hlavně v Praze. Soukennictví se soustřeďovalo na Liberecku

3 V Liberci a okolí byly některé perrotiny po britském a pražském způsobu také rozbity. Zeměsprávce arcivévoda Štěpán Habsburský napsal do Vídně Františku Kolovratovi Libštejnskému, předsedovi českého gubernia (později ministerskému předsedovi), mj. že podnikatelé zacházejí s dělníky „ne lépe než se zachází se stroji“.

nice v Čechách, a to do Běchovic. Také tam ústila ve srážku s vojskem, když se demonstrující dělníci pokoušeli proniknout 8. července 1844 do Prahy – tehdy ještě existující Poříčskou bránou.¹

Konečně, ovlivněn byl vzpurnými náladami i venkov, jak doložilo o pár měsíců později protirobotní hnutí na opočenském panství, poslední, jež předcházelo zrušení roboty.

1.2. Český revoluční rok 1848 v životě a očima dělníka

O určujícím či alespoň přímém vlivu těchto prvních velkých stávek a protestních akcí dělnictva na revoluční události roku 1848 nemůže být ani řeči. Revoluční myšlenky demokratické revoluce nicméně přišly přes Německo z Francie, kde idea aktivní role „čtvrtého stavu“, tj. dělnictva, měla v revolučních událostech už pevné kořeny. Také o tom, že hnutí tiskařů kartounů z roku 1844 mělo podstatný vliv na angažmá dělnictva v českém revolučním hnutí 1848, pochybovat nelze.² Za jisté lze považovat dokonce to, že společenská předrevoluční aktivita „kartounkářů“ měla za následek, že revoluční vření uvítali a chtěli ho využít nejen pro své odborné zájmy (jak se tehdy říkalo zájmům odborovým), ale byli odhodláni aktivně se účastnit revolučního hnutí vůbec – což se i stalo. A protože jde o první případ, kdy hnutí dělníků zasáhlo znatelně do vývoje české společnosti a veřejných politických událostí, nelze ho pominout. Vážít musíme však věc, jak jí náleží, a nepřeceňovat, co se stalo. I tak toho bylo dost, vždyť tu byli i padlí a zranění na barikádách.

Již na schůzi 11. března 1848 ve Svatováclavských lázních v Praze byl zařazen pod tlakem situace mezi dělnictvem na pořad dne bod „organizace práce a mzdy“, a třebaže ho tzv. Svatováclavský výbor (v budoucnu výbor Národní) z národních požadavků nakonec vypustil, bylo jisté, že se otázkou bude muset zabývat. Byla přijata opatření o podpoře nezaměstnaných, na nichž se podílel jak Národní výbor, tak pražská obec. Příznačně již byly tehdy vymyšleny a placeny „veřejně prospěšné práce“, stejně jako podpory nezaměstnaných v naturáliích. „Dělnickou politiku“ však nikdo nedělal; spíše si přáli vůdci národního hnutí, aby nějaké dělnické bouření nekomplikovalo situaci. Když byl Národní výbor rozpouštěn a jednalo se o volebním právu do sněmu, nikdo

1 Podrobněji Z. Tobolka, *Textiláci*, str. 53–68, a J. Polišenský, V. Vomáčková, K. Novotný, *Boj dělníků na stavbách našich prvních železnic*, Praha 1956.

2 V jiných odvětvích než ve výrobě textilu se vliv technické (průmyslové) revoluce v Českých zemích zatím příliš neprojevil. Např. železářství v Čechách tehdy ještě zaostávalo za Korutany a železářství na Moravě zaostávalo za Čechami. Rudné a zvláště uhelné dolování bylo v prvopočátcích (viz i První interludium), a proto se nesetkáváme v oné době ani s projevy hnutí dělnictva v těchto odvětvích. Proto nás nesmí překvapit, že prvním ohniskem hnutí dělnictva se stala Praha coby město textilního průmyslu.

o jeho udělení i dělníkům ani nejednal; žádného z předáků to ani nenapadlo.

Kartounkáři měli svoji organizaci a na veřejnost se obraceli peticemi. Stěžovali si jednak na nezaměstnanost, protože jedna perrotina jich vytlačila 25–30 z práce, a také na to, že prudce klesala jejich mzda – dodejme, že asi úměrně tomu, jak se ruční kvalifikovaná práce tiskaře měnila v obsluhu stroje.¹ Pod tlakem tiskařů také zprostředkovala pražská obec jednání o mzdových a pracovních podmínkách. Vliv to mělo i mimo Prahu, např. ve velké kartounce v Kosmonosech. Tehdy se poprvé objevil, patrně pod vlivem pařížských dělníků, u kartounkářů i požadavek maximální pracovní doby 10 hodin denně. Nové propouštění dělníků se stalo také předmětem jednání a město mělo zprostředkovávat styk mezi dělníky a zaměstnavateli. Tato první „tripartita“ však nefungovala. Císař povoloval omezený počet perrotin, měnil ho však po nátlaku továrníků. Podnikatelé chtěli diktovat, a tak přišly na pořad dne zase dělnické petice.

Dr. Cyril Kampelík se úkolu věnovat se dělnické otázce nejprve vzdíral a přijal ho až po nemalém přesvědčování výboru pražské Měšťanské besedy. Vůdcem dělníků nebyl, spíše vystupoval jako zprostředkovatel v jednáních; v tom byly jeho služby ovšem neocenitelné, protože z horních vrstev společnosti si dělníků nikdo nevšímal. Bídu dělníků Kampelík dobře znal, protože byl ne tolik politikem, jako jejich lékařem.² V každém případě byl časopis *Hlásník*, který vydával, věnován „výhradně záležitostem tiskařů“, a lze souhlasit s Jirouškem, že to byl první dělnický časopis v Rakouském císařství. Dvakrát svolal Kampelík dělný lid ke shromáždění, kde ke shromážděným promluvil; také chodil mezi dělníky, když se scházeli v hostinci na Kozím plácku na Starém Městě pražském. Na jeho doporučení sepsali tiskaři i petici, kterou oslovili předsedu Svatováclavského (Národního) výboru Vojtěcha hraběte Deyma.³

1 Tomáš Josef Jiroušek uvádí, že z 28–32 zlatých měsíčně na 12–16 zlatých (*Dějiny sociálního hnutí v zemích Koruny české v r. 1840–1888*, Praha 1904, díl I, str. 9).

2 „...byl volán k nemocným členům tiskařských rodin jako lékař a tu nalezl hroznou bídu. Nahé, vyhladovělé děti ležely s nemocnou matkou na slámě ve vlhké studené komoře, odkudž je domácí pán již několikrát chtěl vyhoditi, poněvadž nemohli zaplatiti nájmu,“ popisoval Jiroušek (c. d., str. 10) podle autentické výpovědi Kampelíkovy. Jiroušek, který se po svém nedlouhém působení mezi socialisty obrátil k hnutí křesťanskosociálnímu, popisuje Kampelíkovu činnost jako především mravně výchovnou a charitativní. Chtěl „v lidu tom probuditi náboženský a vlastenecký cit“, napsal. Lid ho za to miloval, veřejnost si toho však nevšímalá, „jen dvě šlechtné hraběnky ujaly se lidu toho“ (tamtéž). Jiroušek obhajuje Kampelíka, že nesváděl lid k revoluci, a protože byl podezříván ze socialismu a komunismu, zval si za svědky na své schůze členy Měšťanské besedy. Přesto byl jako revolucionář zatčen, několik týdnů vyslýchán a pro nedostatek důkazů nakonec propuštěn. Měšťanská beseda se ho neujala, a protože se bál po porážce revoluce o svoji bezpečnost, odešel z Prahy; vrátil se až téměř po dvaceti letech. Typický osud snad prvního obecně známého zastávce dělníků.

3 Text, útočící především na city známe, neboť ho shodou ne náhodných okolností otiskl o dvacet let později (1869) list *Dělník*. Oslovení znělo: „Horlivá prosba na Pražské měšťanstvo od sboru tiskařského,“ Podán byl jménem 1200 dělníků továren: Wien (Císařský mlýn v Bubenci), Dormitzer

Nespokojenost dělníků s chováním továrníků shodou okolností vyvrcholila v červnu 1848 a vedla k tomu, že dělníci šli spolu se studenty a radikálními občany na barikády,¹ když je k tomu, na obranu proti despotismu a provokačnímu jednání Windischgrätzova velení, povolal Národním výborem pověřený Dr. Cyril Kampelík. Vzpoureu útokem na bodáky a bombardováním Prahy Alfred kníže Windischgrätz samozřejmě snadno rozdrtil, neboť se jí kromě radikálů málokdo účastnil. Padlí byli i mezi dělníky a na 700 nezaměstnaných bylo pak z Prahy vyhoštěno. Spory tiskařů kartounů se dál vlekly a účastnila se jich osazenstva 13 pražských a okolních manufaktur. Nakonec je musela řešit Vídeň a po úředních průtahách vyústily do prázdna.²

Revoluční léta 1848/49 skončila krutou porážkou nejen revolucionářů, ale vůbec celé rodící se občanské společnosti. Pokud jde o tiskaře kartounů, stali se minulostí díky technickému pokroku v textilním průmyslu a postupným rušením většiny manufaktur, které nemohly obstát v konkurenci továrním vybaveným stroji. Pravdou však není, že „není po nich ani památka“, jak bylo napsáno již v r. 1895. Postava Kampelíkova si také zaslouží pozornosti. Podle všeho se obeznámil s hnutím dělnictva i v Anglii. I proto asi nebyl proti strojové výrobě, naopak v ní spatřoval budoucnost, organizovanou v „národních fabrikách“, jež by řídili sami dělníci a dělili se poctivě o zisk.³

(Holešovice), Schück (Štvanice – Velké Benátky), Epstein, Brandeis, Schimer, Kauder a Řeháček v Praze, Pollak, Přibram, a Porges na Smíchově a Schück (Karlín) (Jiroušek, c. d., str. 11).

- 1 Při obraně snad nejslavnější barikády (pod věží Karlova mostu) je zachytil i známý obraz svatodušních bouří.
- 2 Postupem kartounkářů osměleni vstoupili do hnutí v Českých zemích i další ve své době vysoce kvalifikovaní dělníci: typografové, tovaryši z truhláren, bednáři, krejčovští dělníci. Dokonce došlo tehdy i k první stávce železářů na Ostravsku. Nejdále dospělo dělnictvo asi ve Vídni, kde byl v červnu 1848 založen první „Všeobecný dělnický spolek“. Celkem padlo za bouří 43 Pražanů, z nich tři dělníci a další z lidových vrstev; raněných bylo mnohem víc. Události roku 1848 z hlediska hnutí dělnictva popsal ve zmíněném spisu Z. Tobolka; znamená je pochopitelně i v přehledných pracích (např. i v *Přehledu československých dějin II/I*, Praha 1960). Následující kontrarevoluce, pronásledování všech „osmačtyřicátníků“ a potlačování veškeré veřejné činnosti přerušily počínající demokratická hnutí včetně hnutí dělnického. Zprávy o jednotlivých akcích dělnictva z 50. let jsou proto velmi sporadické. Vždy šlo o spontánní události, omezené na jedno místo, jeden závod.
- 3 Cyril Horáček (*Počátky českého hnutí dělnického*, str. 21–24) spatřoval v tom vliv francouzského socialisty Louise Blanca. Stejně tak je možné, že byl Kampelík ovlivněn názory a praktickým úsilím Roberta Owena a jeho Novou harmonií, kterou se pokusil uvést do života. Dívat se na Kampelíkova činnost spatra, jak se dělo, není namístě. Byl synem své doby a rozhodně byl prvním Čechem, který se pokoušel vést hnutí dělnictva. O mezinárodních kontaktech, které elitní vrstva tiskařů kartounů měla s jinými středisky v západní Evropě, však Kampelík téměř nic nevěděl.

1.3. Nechtěné kroky neoabsolutismu Františka Josefa I. a jeho konce

Neoabsolutismus rozdrtil revoluci a zlikvidoval organizace rodící se občanské společnosti. Právě léta jeho vlády uvrhla habsburské mocnářství do zaostávání a odstupu od evropského západu. Zrušit výkup z poddanství se však absolutní monarcha neodvážil, stejně jako nemohl vrátit zpět vrchnostenskou správu země. Proto soustředil úsilí na budování byrokratického centralizovaného správního aparátu státu, jemuž stál sám v čele. Brzy se ustálil na struktuře okresních hejtmanství a zemských místodržitelství, zřizovaných ve všech korunních zemích. Ty byly jen doplňovány opatrně a nedostatečně prvky hrubě omezené samosprávy. Paralelně s těmito úřady fungovaly příslušné orgány policejní, na venkově pak četnictvo. Jen s malými úpravami provázely tyto struktury mocnářství až do jeho posledních dnů v roce 1918.

Spolkový, tiskový a trestní zákon z roku 1852 vracely poměry do metternichovské předrevoluční doby. České národní hnutí bylo sraženo na kolena a prožívalo nejtěžší chvíle své existence. Neoabsolutismus nezapomínal ani na germanizaci. Již 23. května 1852 bylo vydáno nařízení, jež důsledně vyřadilo češtinu z jednání mezi úřady, a 27. prosince toho roku vyšel již Úřední list pouze v němčině. Nalomit se podařilo toto pravidlo až po 30–40 letech, nezlomeno zůstalo do posledních dnů mocnářství (snad kromě posledních dvou let své existence). Školy byly podřízeny plně římskokatolické církvi, s níž uzavřel stát Konkordát, který jí předal pod dozor veškerý duchovní život společnosti. Češství muselo prokázat nemalé úsilí, aby vůbec přežilo.¹ Nakonec neoabsolutismus nepřežil. Hrozící ekonomický a finanční krach císařství a v důsledcích i vojenská porážka (u Solferina v Itálii v roce 1859) donutily císaře popustit otěže. Postupně zřídil některá ministerstva, původně zrušená (financí, obchodu, veřejných prací), a musel se vzdát funkce ministerského předsedy. Jeho vlády musely reformovat či přímo odstranit různé ještě středověké předpisy, jež spoutávaly i vůbec jen možnost kapitálu, který byl k dispozici, podnikat. Uvolněna pro podnikání musela být i lidská pracovní síla.

Okamžitě se dostavila vlna podnikatelské horečky. Prudce se rozrůstaly v 50. letech vlnařské Liebigovy tkalcovny na Liberecku, ve vnitrozemí se modernizovalo škrobárenství, lihovary a pivovary, výroba cukru z řepy (např. v Židlochovicích a v Novém Bydžově), především však velký vídeňský kapitál investoval do rozvoje hutnictví (Rothschild ve Vítkovicích, v Praze vznikla Pražská železářská společnost). Pohonnou silou se stávaly jednoznačně parní stroje, což si vynucovalo rozšiřování těžby uhlí, stavbu železnic a zpětně opět rozvíjení strojírenství a oce-

1 Přesto se právě tehdy projevila i nezničitelná vitalita rodícího se moderního českého národa. Nebylo nahodilé, že právě tehdy spatřily světlo světa dva skvosty české literatury, *Babička* Boženy Němcové (1854) a *Kytice* Karla Jaromíra Erbena (1853), že právě zrála básnická i novinářská genialita Jana Nerudy, vyšel almanach *Máj*.

lářství, výrobu technického skla atd. Z toho všeho ovšem plynulo, že se prudce rozšiřovaly řady průmyslového dělnictva, třebaže dělnictvo manufakturní ještě nevyvymizelo.

Stále však ještě neexistovaly zákony či předpisy, které by kladly jakékoli meze i tomu nejkrutějšímu vykořisťování dělníků v závodech, na stavbě železnic, při stavbách továren a na rozdíl od kvasu předcházejícího výbuchu roku 1848 a za něj neexistovala ani možnost, aby se mohli dělníci legálně bránit. Tu a tam propukaly živelné a divoké stávkové bouře, jež vedla nikoli nějaká organizace, ale zoufalství. Jediným platným předpisem pro poměry v podnikání byl hluboce zastaralý živnostenský řád, počítající ovšem se středověkým cechovním hospodářstvím, a některé již starší císařské předpisy, omezující přes odpor podnikatelů dětskou práci – jež však v praxi neplatily.

Stát oficiálně zastával stále názor, že podmínky podnikání a zaměstnávání dělníků jsou výlučně záležitostí vztahu kapitalisty a zaměstnance. Jakékoli dělnické spolky, třeba jen svépomocné, považoval však za „protizákonné spolčování“, takže hlásaný liberalismus platil jen pro jednu stranu podnikání – kapitál. Jediné, co našlo dveře do tohoto právního světa, připomínajícího 18. století, byly spolky tovaryšů, působící na cechovním základě. Patronizovala je církev římskokatolická a s hnutím dělníků neměly ve skutečnosti nic do činění. Podstatnější změnu nepřinesl v tomto směru ani nový živnostenský řád, přijatý po dlouhém váhání a sporech v r. 1859.¹ Jinak ovšem řád zaváděl důsledný liberalismus, podle kterého měl každý občan volný přístup k zakládání „živností“, přesněji průmyslových závodů. Byl to zájem státu, neboť mohl pak vybírat daně. Na druhé straně musel povolovat stěhování lidí z hladovějícího venkova za prací do měst a průmyslových oblastí. Vláda, předkládající řád, však zásadně odmítala naznačit v něm omezení pracovní doby pro dospělé, neboť by to bylo „porušením individuální svobody osob svéprávných“.² Vypuklo cosi jako nová „podnikatelská horečka“ a ve vztahu k zaměstnancům smutně proslulý „divoký kapitalismus“ vrcholil.

---

1 Platil od 1. 5. 1860. Jeho úroveň ukážou následující paragrafy: zákaz práce v továrnách dětí do 10 let; 10–12leté děti se svolením obce; mladší 14 let – pracovní doba do 10 hod. denně; mladší 16 let 12 hod. denně. Tato omezení prošla (při pozdějších úpravách též) dokonce jen obtížně s odůvodněním, že se tak omezuje nejen svoboda podnikatele, nýbrž i svoboda dělníka posílat do zaměstnání své děti. Nejde o satiru. A opravdu. Existovali vzdělanci, kteří dokazovali, že tovární práce má kladný vliv na výchovu mravnosti u dětí, byli i dělníci, kteří měli své děti (ba je nutili), aby pracovaly v továrnách bez těchto omezení. Samozřejmě ze zjištěných důvodů. Je to poučné i pro pochopení, jak těžce asi se prosazovala mezi dělnictvem vzájemná solidarita – když neplatila ani v rodině. Jindy poslanci říšské rady při projednávání podobných opatření hájili např. práci dětí na haldách rudných a uhelných dolů s odůvodněním, že budou přece na zdravém vzduchu a nebudou alespoň podléhat nějakým zhýralostem.

2 Cit. dle *Česká politika*, díl IV (Politika sociální, Dr. Lev Winter), Praha 1911, hlava třetí, kap. II, oddíl první, hlava první, str. 869.